

TURKISTONDA ROSSIYA HUKMRONLIGIGA QARSHI QARATILGAN XALQ HARAKATLARI VA ULARNING OQIBATLARI

Shaxnoza Xaliyeva Aliyevna

O'qituvchi

Jizzax shahar 1-maktab

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Turkistonda Rossiya hukmronligiga qarshi qaratilgan xalq harakatlari va ularning oqibatlari bayon qilingan. Asosan Jizzax qo'zg'oloni haqidagi tarixiy manbalar o'rganilgan. Shuningdek maqolada Jizzax qo'zg'olonining kelib chiqish sabablari, oqibatlari va tarixiy ahamiyati bayon qilingan.

KALIT SO'ZLAR: chor Rossiyasi, Turkiston o'lkasi, Jizzax qo'zg'oloni, istiqlol uchun kurash, Jizzax fojeasi, mardikorlikka safarbarlik, birinchi jahon urushi, iqtisodiy tanglik, xalq harakatlari. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, ona Vatanimiz tarixini yanada chuqurroq o'rganish, tariximiz haqida teran fikr yuritish, xolisona xulosa chiqarish imkoni tug'ildi. Vahol anki, sovetlar davrida O'zbekiston tarixini teran o'rganish, tarixiy haqiqatni bilishga intilish, de yarli bo'g'ib qo'yilgan edi. Oqibatda tariximizning qanchadan-qancha boy sahifalari yo'q bo'lib ketdi. Sovet tuzumi va kommunistik mafkura taz'yiqli ostida mamlakatimiz tarixi to'g'risida to'la va haqqoniy tasavvurga ega bo'la olmadik. Mustaqillik tufayli mamlakatimizda birinchi prezidentimiz I.A.Karimov boshchiligida milliy tiklanish borasida amalga oshirilgan islohotlar tariximizni o'rganishga katta va mas'uliyatli talab qo'ydi. Bu borada mustaqilligimiz me'mori shunday degan edi. "Tariximizdagi og'riqli davrlardan ham xulosa chiqarib yashashimiz kerak. Ertaga bizning o'rnimizga keladigan yoshlar ana shu tarix haqiqati bilan qurollanishi lozim. Chunki hech bir sohada hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodgina buyuk davlat barpo etishi mumkin. Nega deganda, buyuk davlatni qurish uchun ma'rifatli, tarixni biladigan, undan saboq chiqara oladigan odamlar kerak".[1] Darhaqiqat, bugungi globallashuv davrida aynan milliy o'zlik, ma'naviyat masalalarida ham tarixni chuqur o'rganish talab etiladi. O'z tarixini, kimligini bilgan insonni yot g'oyalarga ergashtirib bo'lmaydi. Aksincha tarixini bilmagan, o'zligini anglamagan insonning esa manqurtdan farqi bo'lmaydi. Unday odamlar yot g'oyalar orqasidan ergashib ketaveradi. Ana shunday holatlarning oldini

olish, bilimli va ma'naviyatli yosh avlodni tarbiyalash, mamlakatimizning istiqboldagi taraqqiyotini ta'minlash maqsadida ham tarixni xolisona o'rganish davr talabi hisoblanadi. Yurtimiz tarixini o'rganish, uning yangi sahifalarini ochish birinchi prezidentimiz I.A.Karimov tashabbusi bilan 1996-yil oktyabr oyidan dadil qadamlar qo'yildi. Bunda "O'zbekistonning yangi tarixini yaratish" g'oyasi ilgari surilib, tarixchi olimlarimiz zimmasiga mas'uliyatli vazifalar yuklandi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996-yil 16-dekabrda "O'zbekistonning yangi tarixini yaratish va chop etish to'g'risida"gi Qarori[2]da, birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning 1998-yil 27-iyunda tarixchi olimlar bilan bo'lgan uchrashuvda bildirgan fikrlari[3] hamda uning Muloqot[4], Tafakkur[5] jurnallari va Turkiston gazetasi[6] muxbirlari savollariga bergan javoblarida tarixchi olimlar va tarix fani oldida turgan eng dolzarb vazifalar alohida ta'kidlab o'tildi. Bu vazifalar va talablar bugungi kunda faoliyat olib borayotgan tarixchi tadqiqotchilarga va olimlarga ham tegishlidir. Chunki hali tariximizning o'rganilmagan va ochilmagan sahifalari juda ko'pdir. Ana shunday tariximiz sahifalaridan biri "Jizzax qo'zg'oloni" hali to'laligicha o'rganilmagan. Bu qo'zg'olonning kelib chiqishi birinchi jahon urushining iqtisodiy asoratlari bilan bog'liqdir. Qo'zg'olon arafasida Jizzaxda ham butun o'lkadagi kabi zulm-zo'ravonlik, adolatsizlik cheksiz edi. Jizzax uyezdi boshlig'ining ma'lumotnomasida qayd etilishicha, "aholining iqtisodiy ahvoli shu darajada og'ir bo'lganki, ular qishdan bahorga chiqquncha, gadoylar darajasiga tushib qolgan, sadaqa bilan kun ko'rib, bir burda non u yoqda tursin, tariqqa ham zor bo'lgan".[7] Ana shunday ahvolda kun kechirayotgan aholidan birinchi jahon urushi yillarida Rossiyaga harbiy ehtiyojlar uchun juda ko'p mahsulot majburan tashib ketildi. Mardikorlikka olish haqidagi farmon e'lon qilingach (1916-yil 3-iyul), norozilik keskin g'alayonlarga aylandi. Ma'muriyat taqsimotiga ko'ra, Jizzax uyezdi 11 ming mardikor, butun Samarqand viloyati 38 ming mardikor berishi kerak edi. Busiz ham halokat yoqasiga kelib qolgan aholi orasidan 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan erkaklarni noma'lum muddatga, ayni qishloq xo'jaligi ishlari qizigan mavsumda olib ketilishi minglab oilalarning boquvchisidan ayirib, halok etishi turgan gap edi. 1916-yil 5-iyul kuniyoq dastlabki g'alayonlar boshlandi. Qo'zg'olonga jizzaxlik Nazir Hoji boshchilik qilgan edi. Xaloyiq eng oddiy qurollar- ketmon, kaltak, pichoq, to'qmoqlar bilan qurollangan. Shunga qaramasdan ko'tarilgan g'alayon hukumatni sarosimaga solib qo'ydi. 15-iyul

kuniyoq Jizzaxga polkovnik Ivanov boshchiligidagi jazo otryadi yuborilgandi. Butun uyezdga polkovnik Ivanov tayyorlagan e'lonlar tarqatiladi. Unda barcha qo'zg'olonchilar qirib tashlanishi, ularning mol-mulki xazinaga (davlat ixtiyoriga) o'tkazilishi ta'kidlanadi. Mustabid hukumat uyezdga 13 ta rota soldat, 2 ta artilleriya qismi, kazak otryadlari, sapyorlar qismi yuboradi. Jazo otryadi shafqatsizlik bilan deyarli quolsiz bo'lgan qo'zg'olonchilarga qarshi jangga kirishadi. Qo'zg'olonchilar "Yo'qolsin oq podshoh", deb hayqirib, kurashga kirishadilar. Bu voqealar shohidi O'zbekiston yozuvchisi Nazir Safarovning ta'kidlashicha, Jizzax shahri 1,5 kun qo'zg'olonchilar qo'lida bo'lgan. Jazo otryadi pulemyotlarni ishga solib, avval Jizzaxni, keyin Zominni egallaydi, so'ngra Sangzorga yurish qiladi. Tengsiz janglarda deyarli quolsiz g'alayonchilar ommasi tutdek to'kib tashlanadi, omon qolganlar quvg'in etiladi. 21-iyul kuni jazo otryadi "Kuya boshi"da to'plangan qo'zg'olonchilar hujumiga uchradi. Jangda qo'zg'olonchilar bir soat davomida pulemyotdan o'qqa tutiladi. Qo'zg'olonchilar bu jangda yengiladilar, ularning sardorlari Abdurahmon jevachi, Nazir Hoji eshonlar qo'lga olinadi, mustabid hukumat qo'zg'olon ko'targan xalqdan vahshiyona o'ch olishga kirishadi. Qo'zg'olonni uyushtirgan rahbarlar: Abdurahmon jevachi, Nazir Hoji eshon, aka-uka To'raqul va Eshonqul To'rabekovlar, Qosim Hoji eshonlar o'lim jazosiga hukm etiladi. Jizzax shahri va yana bir necha qishloqqa o't qo'yilib, yakson etiladi. Minglab kishilar boshpanasiz, uy-joysiz qoldi. 3-avgust kuni Jizzaxda 3 kun ichida g'alayon aybdorlarini topish, agar tutib berilmasa, aholisi va uy-joylarini yo'q qilib tashlash buyurildi. G'alayon sardorlari tutilgan, o'lim jazosiga hukm etilgan bo'lsada, aholi orasidagi hukumatga qarshi kayfiyatdagi odamlarni yo'q qilish uchun shunday chora belgilandi. 3 kun o'tgach, 7-avgust kuni buyruq bajarildi. Jazo otryadlari shahar aholisini bir joyga to'pgladilar. Pulemyot o'qlari ostida shahardan quvib, cho'lga haydadilar. Ularni ko'pchiligi ayollar, qariyalar, bolalar bo'lib, beayov jazolandi. Bu fojialar haqida Turkistondagi jadidlardan Mustaf Cho'qayev, Ubaydullo Xo'ja Asadullaxo'jayevlar Peterburgga borib Rossiya Dumasiga arz qildilar. Aholi nomidan murojaat etib, zo'ravonlikni to'xtatish, farmonni bekor etish, Turkistondagi ahvolni o'rganish uchun vakil yuborishni talab qildilar. Rossiya Dumasi bu talablar asosida maxsus komissiya tuzib, o'lkaga yubordi. Komissiya Jizzaxda ham bo'ldi. Keyinchalik Dumaning yopiq kengashida bo'lib o'tgan muhokamada (1916-yil, 13-15-dekabr) bu haqda deputat A. Kerenskiy shunday degan

edi: “Men Jizzax vayronalarini borib ko‘rdim, janoblar, men ikki frontda — Kavkaz va G‘arbiy frontda bo‘lganman, lekin bunaqasini hali ko‘rmaganman”. Jizzax qo‘zg‘olonchilaridan 50 kishi o‘lim jazosiga hukm etildi, qolganlariga turma, surgun belgilandi. Hammasi bo‘lib 3 ming kishi hibsga olindi. Jizzax aholisi qirilib, omon qolganlari quvildi. Xulosa qilib, aytish mumkinki, Jizzax qo‘zg‘oloni mustabid hukumatni qattiq sarosimaga soldi, mazlum Turkistonning mag‘rur xalqlari hali ko‘p narsalarga qodir ekanligidan, ular uchun erk, ozodlik hamisha muqaddas ekanligidan ogohlantirdi. Bu qo‘zg‘olon tarixda “Jizzax fojeasi” degan nom qoldirdi hamda o‘zbek xalqining mustaqillik uchun kurashi tarixining eng qonli, unitilmas sahifasi bo‘lib qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Ona yurtimizning baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish - eng oliy saodatdir. T –“O‘zbekiston”, 2015, 39-bet.
2. Xalq so‘zi gazetasi. 1996 yil 17 dekabr.
3. Xalq so‘zi gazetasi. 1998 yil 28 iyun.
4. Tafakkur jurnali. 1998 yil. 2-son.
5. Muloqot jurnali. 1998 yil. 5-son.
6. Turkiston gazetasi. 1999 yil yanvar.
7. Safarov N. Unutilmas kun [1916-yilgi Jizzax qo‘zg‘olonidan xotiralarim], T., Boku, 1932.
8. Haydarov X. Jizzax viloyati tarixi, T., 1996.
9. Ziyayeva D. Turkiston milliy ozodlik harakati, T., 2000.
10. Ziyoyev H. Turkistonda mustaqillik uchun kurashlar tarixi, T., 2001.
11. O‘zbekistonning yangi tarixi, 1-kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida], T., 2000.
12. Choriyev Z. Turkiston mardikorlari: safarbarlik va uning oqibatlari (1916-1917), T., 1999.